

Bělohorský mýtus v historické próze 19. století a stereotypy s ním spojené

LUCIE MAŠOVÁ

Mezi nejrozšířenější mýty ve společnosti patří bezpochyby mýty historické. Uvědomujeme si je však málo: ač mění podstatu mnohých skutečností, jsou ve společenském povědomí tak silně zakořeněny, že je mnozí považují za realitu. Jejich šíření napomáhá i krásná literatura, obzvláště přirozeně historická próza. Nebezpečí vyplývá z toho, že mnozí čtenáři historické prózy zapomínají, že se v ní jedná o uměleckou fikci, která neusiluje o všestranné postižení dějinných událostí. Toto pochybené chápání pak vede k vytváření či utvrzování zjednodušujících schémat. Protože je vliv historické prózy na mínění lidí mnohem větší než studium prací historiografických, je třeba přítomnost mytizačních tendencí v těchto dílech vnímat. Náš příspěvek je proto zaměřen na zobrazení jednoho z mezníků českých dějin – bitvy na Bílé hoře a doby pobělohorské – v české historické próze 19. století.

Předmětem analýzy byly čtyři prózy jako vzorek historické beletrie 19. století dotýkající se vytyčené tematiky: povídkový cyklus Václava Beneše Třebízského *Pobělohorské elegie* (1874–1884), romány *Bitva bělohorská* (1869) Josefa Svátka, *Mistr Kampanus* (1906) Zikmunda Wintra a Jiráskovo *Temno* (1915). Hovořím-li o 19. století, mám na mysli tzv. dlouhé devatenácté století, za jehož počátek historici považují Velkou francouzskou revoluci a konec hraničí první světovou válkou. Proto mluvím i o *Mistru Kampanovi* a *Temnu* jako o dílech 19. století, s nímž jsou myšlenkově cele spjata.

Cílem analýz bylo odhalit, zda se v těchto prózách, jejichž zaměření, kvalita i způsob podání jsou značně rozdílné, vyskytují nějaká identická motivická topoi. Rozbor ukázal, že ve všech čtyřech textech je s větší či menší intenzitou přítomen komplex navzájem souvisejících stereotypů, který lze nazvat „bělohorským mýtem“.

Nejvýraznějším stereotypem je vnímání bitvy na Bílé hoře jako národní tragédie. Je chápána jako naprosto přelomová, nabývá symbolu zhouby národa. V *Pobělohorských elegiích* Václava Beneše Třebízského, spisovatele, který usiloval o probuzení národního vědomí svých čtenářů, se dočteme: „Doby však, o nichž vypravuji, horší den co den. Začaly osmým listopadem“ (BENEŠ TŘEBÍZSKÝ 1964: 120). Josef Svátek, autor čtenářsky atraktivní prózy nevalné kvality, poznamenané touhou po senzačnosti, chápe Bílou horu taktéž jako „tragédii českého národa, kteráž v dějinách celého světa nemá sobě rovného příkladu“

(SVÁTEK 1940/III: 405), která připravila „hrob celému našemu národu“ (TAMTÉŽ: 125) a „bídu staletou“ (SVÁTEK 1940/I: 238). Zikmund Winter, typický svým realisticky strážlivým pohledem, se oproti Svátkovi vyhýbá přímým a křiklavým hodnocením, jakož i vlasteneckému patosu a sentimentalitě, příznačným pro Třebízského. Jeho vnímání Bílé hory je přesto obdobné: „myšlenka, že jest poraženo vojsko, jež tu bylo na obhájení víry a svobody, ta dusila tak, až vyhrkly z očí mladého muže slzy, které přestaly pršeti teprv potom, když začal zatínat pěsti a klnout: ‚Ó, horo Bílá, kéž oheň se vyvalí z tvých útrob na ně, kéž hromy vyrazí z tvých střev na ně!‘“ (WINTER 1956: 318). Alois Jirásek, jehož záměrem bylo podat v *Temnu* detailní realistický obraz společnosti na počátku 18. století, bitvu v *Temnu* přímo nezmiňuje. Avšak všechny jevy, které líčí jako neblahé a které tuto společnost formují, umožnila bělohorská porážka. I on ji tedy považuje za zlom, jímž započala neblahá doba rekatolizace.

Samotná bitva na Bílé hoře je spjata s mýtem, jehož síla je vskutku udivující. Je jím legenda o statečném boji moravského pěšího pluku. Pracují s ní oba autoři, kteří průběh bitvy líčí, tj. Josef Svátek i Zikmund Winter. Svátek tento boj popisuje na mnoha stranách a jeho líčení vrcholí tvrzením, „že každému volno lesem uniknouti [...], kdo nechce život svůj v dnešním boji obětovati. Avšak ani jediný ze statečných Moravanů rady této nepoužil“ (SVÁTEK 1940, III: 280). V *Mistru Kampanovi* nacházíme realističtější postoj: Moravané by se byli mohli zachránit, kdyby se byli vzdali, ne utekli – v tom jim bránila zeď. Nebyli také pobiti všichni, ale dvacet lidí včetně velitele Šlika přežilo. Ve skutečnosti však víme, že u zdi letohrádku nepadli Moravané, ale naverbovaní vojáci nejružnějšího původu, většinou Němci. To, že neutekli, bylo spíše vynuceno jejich místem na bojišti – se zdí v cestě se totiž skutečně prchá velice těžko (srov. UHLÍŘ 1998: 141). Víme také, že vojáci nebyli vybiti do posledního muže, nýbrž že zbytek jejich oddílů nakonec kapituloval i s poraněným velitelem Šlikem, vrátil se do Olomouce a tam vymáhal dlužný žold. Příštím rokem byl tento pluk začleněn do císařské armády a Šlik se později dokonce stal prezidentem dvorské válečné rady (srov. KUČERA 2003: 161). Hrdinství a vlastenectví těchto údajných Moravanů je tedy pouze legendou.

Období po prohrané bitvě je u všech autorů vykresleno temnými barvami jako doba úpadku a hrůz. Chmurný a neutěšený obraz pobělohorských Čech podávají obzvláště *Pobělohorské elegie*: „V Čechách už tenkrát nic jiného nemohli očekávat než poslední soud, protože všechny psoty, jež podle evangelií jej budou předcházeti, vyplnily se měrou nejděsnější“ (BENEŠ TŘEBÍZSKÝ 1964: 186). Jediný román, který alespoň v náznamech překračuje tento stereotyp, je Jiráskovo *Temno*. Byť končí tragicky a ponuře a autor v něm sdílí mínění, že časy po Bílé hoře byly pro mnohé vskutku kruté, není *Temno* pouze románem smutku a beznaděje,

jak tvrdil Zdeněk Nejedlý, není „temné od začátku do konce“ (NEJEDLÝ 1950: 655). Jirásek totiž dokáže v barokní epoše nalézt i řadu věcí pozitivních. Jak dokládá Jaroslava Janáčková, na mnoha místech románu ukazuje trvalé hodnoty, které pobělohorské Čechy předaly národu a světu – hudbu a písně, v nichž je uchován český jazyk, barokní sochařství a stavitelství (srov. JANÁČKOVÁ 1987: 429). Atmosféru bezvýchodnosti zmírňují také výjevy ze života některých dobrých a upřímně zbožných katolíků. Je proto jistým paradoxem, že se celá doba pobělohorská vryla podle názvu tohoto románu do obecného povědomí jako „období temna“, ač Jiráskovo *Temno* dokáže vidět i „světlé“ věci na rozdíl od výše zmíněných próz Třebízského, Svátka a Wintra.

Mezi výrazné stereotypy spojené s dobou pobělohorskou patří schematické zobrazení jezuitského řádu. Ten je ve všech čtyřech prózách bez výjimky ukázán jako zdroj všeho zla. Ani náznakem není nikde zmíněn jeho pozitivní vliv, například na rozvoj školství. Svátek jezuity dokonce nazývá „pijavicemi“ (SVÁTEK 1940/I: 200) nebo „sběří jezovitskou“ (TAMTÉŽ: 103) a „všecko zlo, jež od mnoha let proti nekatolíkům bylo podnikáno“ (SVÁTEK 1940/II: 98), přičítá jim. Kampanus bojuje o zachování univerzity právě s nimi a v *Temnu* jsou ukázáni jako hlavní nástroj rekatolizace. Dva spisovatelé – Třebízský a Jirásek – připomněli osobu Bohuslava Balbína, kterého oba považovali za jediného dobrého jezuitu. Třebízský ho popisuje jako věrného Čecha a Jirásek jako milého, hodného, učeného a skromného muže (BENEŠ TŘEBÍZSKÝ 1964: 190; JIRÁSEK 1985: 115). Stává se vlastně jedinou, proto čestnou výjimkou mezi stovkami ostatních příslušníků Ignácovy řehole.

Mezi „bělohorská“ topoi patří i negativní vnímání podílu cizinců na českých věcech. Vlastenecky zaměření autoři 19. století špatně nesli obzvláště jejich příliv do Čech a přímočaře slučovali s národní záhubou. Toto hodnocení je nejvíce patrné v *Pobělohorských elegiích*: „Přicházelo záletníků ze všech světa úhlů; ani bychom jich nespočítali. Pověst o bohaté vdově, které může každý učiniti příkoří nejhorší bez trestu, šla z jazyka na jazyk“ (BENEŠ TŘEBÍZSKÝ 1964: 48). Odpor k cizincům, které nezajímá osud českého národa, se objevuje i v románu Svátkově. Podle něho bylo velkým omylem zvolit si za krále Fridricha Falckého. Zatímco Svátek a Třebízský mluví jenom o cizincích, Wintrův román byl napsán o mnoho let později, za změněné politické situace, a tak mají cizinci již tvář Němců, kteří jsou označeni za „starodávné nepřátele“ (WINTER 1956: 413). Obdobně cizinec „německy mluvící“ i u Jiráska, jehož hrdinové nesouhlasili, že „v panstvu německá řeč se rozlízá“ a začíná „mít všude přednost“ (JIRÁSEK 1985: 121 a 564). Na tomto posunu je zřejmé, jak politický vývoj a měnící se společenské klima aktuálně prorůstá historické mýty a zvolna, avšak zásadně ovlivňuje jejich vlastní obsah.

Zatímco doba pobělohorská byla pro národnostně a jazykově vyhraněně orientované autory 19. století ztělesněním úpadku, „staré časy“ byly bez výjimky nekriticky velebeny a idealizovány. Jedním z nejsilnějších stereotypů souvisejícím se „starými zlatými časy“ je nepřiměřená glorifikace éry husitství bez jakékoli zmínky o jejích negativních stránkách. Tato adorace je pochopitelná, neboť v době národního obrození byly husitské války považovány za jediné období, kdy byli Češi jako národ skutečně svobodní. Spisovatelé pak konfrontovali účast lidu v husitském hnutí s neúčastí lidu v povstání stavovském. V *Mistru Kampanovi* můžeme číst výtku namířenou k pasivním současníkům: „Volal [...], aby vyrazili na protivníky, jako staří Čechové vyrazili na Zikmunda s pochvalou a se štěstím. Volal marně“ (WINTER 1956: 367). Časté je i dovolávání se slavného, byť kontroverzního vojevůdce Jana Žižky. V *Bitvě bělohorské* se dočteme: „Ó, kde jsi, veliký náš hrdino Žižko, abys palcátem svým opět všecky zrádce tyto pobil!“ (SVÁTEK 1940, I: 137) Vzpomínán je nejen Žižka, není zapomenuto ani na Jana Husa. Deklamátor Svoboda si v *Temnu* povzdychne: „Víte-li pak, panáčku, že tam u mostu bývala muzika [...], a to všechno ke cti a slávě ale jiného svatého, sic také Jana. Kterého? – To jest, ten byl tenkrát u nás svatým, dnes už pravda není, dnes je kacír“ (JIRÁSEK 1985: 281).

Vedle husitství a jeho čelných představitelů nalezneme ve sledovaných historických prózách časté upomínky na Karla IV., který je vzýván jak stranou protestantskou, tak katolickou. Protestanti jej vzpomínají v *Pobělohorských elegiích* a v *Mistru Kampanovi*, katolíci v *Bitvě bělohorské* a v *Temnu*. V *Pobělohorských elegiích* se s jeho jménem setkáme hned na několika místech, obzvláště ve chvílích, kdy se hrdinové dovolávají svých starých práv jím udělených. V mnohem strážlivější formě se Karla IV. dovolává i Wintrův Kampanus: „O Zlaté buli nemohou protivci říkati, že byla vynucena, tu dal Karel císař a král, poněvadž měl tuto zemi nad jiné rád, všickni králové po něm tvrdili založení Karlovo, to se neruší, to se bez klatby neruší“ (WINTER 195: 453). Třebízský a Winter pomíjejí fakt, že Karel IV. velmi přál církvi. Hodnotí tak jeho osobu jenom optikou vlasteneckou, ne však náboženskou. Tu berou na zřetel Svátek s Jiráskem, a proto v jejich románech dobu vlády Karla IV. glorifikují katolíci. V *Bitvě bělohorské* se dočteme: „Vládne tu dosud pých kacírský, jenž zdrcen býti musí, aby nebohá vlast má mohl opět volně dýchati, jak tomu druhdy za našeho velikého Karla bývalo“ (SVÁTEK 1940, I: 25). V závěru *Temna* se zase jezuita páter Daniel nechává slyšet: „Tak, tak, bude zase jako za Karla IV.“ (JIRÁSEK 1985: 574). Je tedy zřejmé, že každý z autorů si z osoby Karla IV. vybral to, co se mu hodilo, a to ostatní jako by pominul. Právě tak vznikají idealizace historických postav a z nich plynoucí stereotypy.

Souhrnně se dá říci, že ani jeden z prozaiků nepřekročil – až na některé náznaky v *Temnu* – zažitý stereotyp Bílé hory jako naprosté národní tragédie a doby pobělohorské jako doby úpadku. Vyznačená topoi, která lze považovat za prvky „bělohorského mýtu“, prokazují velkou životaschopnost a jsou rozšířená i dnes. A tak nemůžeme mít prozaikům, vycházejícím z myšlenkového světa 19. století a jeho potřeb, za zlé, že se těmito stereotypy nechali strhnout a zvěčnili je ve svých dílech, čímž napomohli jejich upevnění a šíření. Jako beletristé mají na upravování a zjednodušování historických událostí básnickou licenci.

Čtenáři by si však měli být jejich existence vědomi, měli by se naučit číst kriticky. Mnohdy je to ale velice těžké – vždyť „bělohorskému mýtu“ podlehl i náš největší, neprávem zneuznaný vědecký velikán, Jára Cimrman. Ten ve své loutkové epopeji z každodenního života blanických rytířů hodnotí bitvu na Bílé hoře ústy přímého účastníka bělohorských událostí takto: „Zle, matičko, zle! [...] Včíl jsme v řiti!“ (SMOLJAK – SVĚRÁK 1994: 34).

PRAMENY

- BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, Václav. *Pobělohorské elegie*. Praha: Lidová demokracie, 1964
JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha: Československý spisovatel, 1985
SMOLJAK, Ladislav – SVĚRÁK, Zdeněk. *Blaník*. Praha–Litomyšl: Paseka, 1994
SVÁTEK, Josef. *Bitva bělohorská*. Praha: Leopold Mazáč, 1940
WINTER, Zikmund. *Mistr Kampanus*. Praha: SNKLHU, 1956

LITERATURA

- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Alois Jirásek*. Praha: Melantrich, 1987
KUČERA, Jan Pavel. 8. 11. 1620. *Bílá hora. O potracení starobylé slávy české*. Praha: Havran 2003
NEJEDLÝ, Zdeněk. „Doslov“. In Jirásek, Alois. *Temno*. Praha: Melantrich, 1950, s. 651–659
UHLÍŘ, Dušan. *Černý den na Bílé hoře. 8. listopad 1620*. Brno: AVE 1998

RESUMÉ

Příspěvek je zaměřen na zobrazení Bílé hory a doby pobělohorské ve čtyřech stěžejních historických prózách 19. století věnovaných této tematicce (*Pobělohorské elegie*, *Bitva bělohorská*, *Mistr Kampanus*, *Temno*). Komparativní analýza soustředěná na motivy sdílené všemi texty odhalila komplex navzájem souvisejících stereotypů. Ty lze souhrnně označit jako bělohorský mýtus. Ani jeden z autorů nedokázal překročit vnímání bitvy na Bílé hoře jako národní tragédie. Doba husitství je ve všech prózách idealizována, zatímco doba pobělohorská je chápána jako ztělesnění úpadku. Jedinou výjimku tvoří *Temno*, ve kterém je na několika místech naznačeno, že období baroka přineslo i mnohé pozitivní hodnoty.

SUMMARY

The article inquires into the ways of depicting the Battle of the White Mountain and its aftermath in four crucial texts representing Czech historical fiction of the 19th century (*Pobělohorské elegie*, *Bitva bělohorská*, *Mistr*

Legendy a mýty české a slovenské literatury. Edičně připravily Stanislava Fedrová a Alice Jedličková. Praha, 2008. [online]. ©2008 <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2007/sbornik>

Kampanus, Temno). A comparative analysis focuses on typical motifs shared by all the fictions concerned, revealing a complex of interconnected stereotypes that may be called the “White Mountain’s myth”. None of the authors was able to negotiate the perception of the Battle of the White Mountain as a “national tragedy”. Hussitism is glamorized in these fictions while the time following the Battle of the White Mountain is evaluated as a period of decay. The only exception may be considered the novel *Temno*, which indicates at several occasions that the following period of baroque was able to bring numerous positive values.